



O`ZBEKISTON TOG`LARDA TARQALGAN *JUNIPERUS L*
TURKUMI BOTANIC TAVSIFI, VAKILLARI VA AHAMIYATI

Usmonov Dilmurod Dolimovich

Andijon davlat pedagogika institute Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

Biologiya

va geografiya kafedrası katta o`qituvchisi

Kamalova Zulayho Abduraximovna

Andijon davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

Biologiya va geografiya kafedrası o`qituvchisi

Jamoldinova Muslima Yo`lchiboy qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Aniq va tabiiy fanlar fakulteti

biologiya yonalishi talabasi

eco16929@gmail.com

Annotatsiya: Maqola O`zbekiston tog`larida tarqalgan *Juniperus L.* turkumi o`simliklarining botanik tavsifi, ularning vakillari va ekologik ahamiyatini yoritishga bag`ishlangan. *Juniperus* turkumi, o`simliklarning eng qadimgi va ekologik jihatdan muhim guruhlaridan biri hisoblanadi. Ushbu o`simliklar asosan tog`lik va tog`oldi hududlarida uchraydi va yuqori chidamlilikka ega bo`lib, qurug`ochilik va sovuqqa qarshi barqarorlik ko`rsatadi. Maqolada *Juniperus* turkumiga kiruvchi o`simliklarning xususiyatlari, ular o`sadigan biotoplar va ekologik roli batafsil tahlil qilinadi. O`zbekistonning Tyan-Shan, Farg`ona va Zarafshon tog`larida tarqalgan *Juniperus* vakillari,



ayniqsa, *Juniperus communis* va *Juniperus turkestanica* kabi turlar muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: Archa, meva, turkum, xalq tabobati, juniper, changlanish, hudud, xoʻjalik, daraxt, yashil, oʻsimlik

Аннотация: Статья посвящена ботаническому описанию растений рода *Juniperus L.*, произрастающих в горах Узбекистана, их представителям и экологическому значению. Род *Juniperus* является одной из старейших и экологически важных групп растений. Эти растения встречаются преимущественно в горных и предгорных районах и обладают высокой устойчивостью, проявляя засуху и мороз. В статье подробно анализируются характеристики растений рода *Juniperus*, биотопы, в которых они произрастают, и их экологическая роль. Рассматриваются представители рода *Juniperus*, распространенные в горах Тянь-Шань, Фергана и Зарафшан Узбекистана, в частности, такие виды, как *Juniperus communis* и *Juniperus turkestanica*.

Ключевые слова: можжевельник, плоды, род, народная медицина, можжевельник, опыление, местность, ферма, дерево, зеленый, растение

Archa (lotincha: *Juniperus*) - Archadoshlar oilasiga mansub doim yashil daraxt va butalardan iborat turkum. Archaning 70 ga yaqin turlari mavjud. U bir jinsli, bir yoki ikki uyli boʻlib, shamol yordamida changlanadigan ignabargli oʻsimlik hisoblanadi. Erkak archalar sargʻish rangda, 3–6 changdonli qipiqsimon changchilardan iborat, urgʻochi archalar esa yashil boʻlib, urugʻchibarg va urugʻkurtaklardan tashkil topgan. Archaning qubba mevalari dumaloq (diametri 5–20 mm) shaklda boʻlib, ichida 1–10 dona urugʻ saqlaydi. Archa mart–may oylarida gullaydi, mevasi esa ikkinchi yil (sentabr–noyabrda) pishib, qish yoki bahorda toʻkiladi. Archaning urugʻini yaxshi undirish uchun uni kuzda sepishdan oldin stratifikatsiya qilish kerak. Ikki-uch yoshli koʻchatlari ekiladi. Oʻzbekiston

va umuman O'rta Osiyo tog'larida *Juniperus semiglobosa* (sovur archa), *Juniperus turkestanica* (o'rik archa), *Juniperus sabina* (qora archa) va *Juniperus seravschanica* (Zarafshon archasi) kabi turlari keng tarqalgan. Juniper doimiy shoxli daraxt yoki sarv daraxti hisoblanadi. bir kichik Juniper sarvqomat o'xshash ko'rinishi. Bu o'simlik - haqiqiy omon qolgan: qulay sharoitda u 600 3000 yilgacha yashashi mumkin. Juniper kimyoviy tarkibi Arfa rezavorlaridagi kaloriya va ozuqaviy qiymat. Inson tanasi uchun archa daraxtining afzalliklari.

Xalq tabobatida foydalanish: ari kasalliklarining oldini olish va davolash. Bu doimiy shoxli daraxt yoki sarv daraxti hisoblanadi. bir kichik *Juniper* sarvqomat o'xshash ko'rinishi. Bu o'simlik - haqiqiy omon qolgan: qulay sharoitda u 600 3000 yilgacha yashashi mumkin. Archa mevasi - har xil turdagi archalar hosil qiladigan qubba. Bu haqiqiy meva emas, balki g'ayrioddiy etli va birlashtirilgan pallalarga ega bo'lgan konus bo'lib, bu unga rezavorga o'xshash ko'rinish beradi. Ba'zi archa turlarining mevasi masalan, *Juniperus communis* ziravor sifatida, Yevropa oshxonasida ginga o'ziga xos ta'm berish uchun ishlatiladi. Archa mevalari ignabargli daraxtlardan olingan yagona ziravor hisoblanadi. Archa mevalarida turli xil fitokimyoviy moddalar, jumladan, taxminan 2% efir moyi, flavonoid, qatronlar (taxminan 10% hajm), oqsillar, sirka, olma va chumoli kislotalar mavjud. Rezavorlar ekstraktidan yog' kislotalari, terpenlar, aromatik birikmalar va uglevodorodlar, masalan, pinen, sabinen, terpinen-4-ol, limonen va mirsen ajratib olingan.



Archa (lotincha: *Juniperus*) — sarvdoshlar oilasiga mansub doim yashil daraxt va butalar turkumi. 70 ga yaqin turi bor. Archaning bir jinsli, bir yoki ikki uyli, shamol yordamida changlanuvchi, ignabargli o‘simlik. Archaning erkaklik qubyasi sarg‘ish, 3-6 changdonli qipiqsimon changchilardan tashkil topgan. Urg‘ochi qubbalari yashil bo‘lib, qarama-qarshi yoki ol-dinma-keyin o‘rnashgan urug‘chibarg va urug‘kurtaklardan iborat. Qubbalari yumaloq (diametri 5 — 20 mm), ichida 1-10 dona urug‘ bor. Archa mart-may oylarida gullaydi. Mevasi qo‘ng‘ir, ik-kinchi yili (sentabr-noyabrda) pishib, qish yoki bahorda to‘kiladi. Archa urug‘ini yaxshi undirish uchun uni yezda stratifikatsiya qilib, kuzda sepiladi. 2-3 yoshli ko‘chati ekiladi. Archaning ko‘pchiligi o‘rta min-taqalarda o‘sadi. Ba‘zi turlari tropik hududlardagi tog‘larda ham uchraydi. *Juniper semiglobosa* (sovir Archa.), *Juniper turkestanica* (o‘rik Archa.), *Juniper sabina* (qora Archa.) va *Juniper seravschanica* (Zarafshon Archasi.) kabi turlari O‘rta Osiyo, xususan O‘zbekiston tog‘larida tarqalgan bo‘lib, maxsus archazorlarni tashkil qiladi. Archaning xo‘jalikdagi ahamiyati katta. Yog‘ochi me‘morlikda, o‘ymakorlikda va qalam yasashda ishlatiladi. Ba‘zi turlaridan xushmanzara o‘simlik sifatida foydalaniladi. Qubbalaridan turli moddalar (efir moyi, qatron, qand, mum va organik kislotalar) olinadi. Qubbasining damlamasi tabobatda siydik haydovchi, balg‘am ko‘chiruvchi va ovqat hazm qilishni yaxshilovchi dori sifatida ishlatiladi. O‘rta Osiyodagi turlaridan olinadigan efir moyining sedrol fraksiyasi esa jarohatni, suyakning teshilib oqishini davolashda qo‘llaniladi. Archaning xo‘jalikdagi ahamiyati katta: yog‘ochi me‘morlikda, o‘ymakorlikda va qalam yasashda ishlatiladi. Ayrim turlari xushmanzara o‘simlik sifatida o‘stiriladi. Qubbalaridan efir moyi, qatron, qand, mum va organik kislotalar olinadi. Shuningdek, qubbasining damlamasi tabobatda siydik haydovchi, balg‘am ko‘chiruvchi va ovqat hazm qilishni yaxshilovchi dori sifatida ishlatiladi. O‘rta Osiyoda o‘sovchi turlardan olinadigan efir moyining sedrol fraksiyasi esa jarohatni, suyakning teshilib oqishini davolashda qo‘llaniladi[1] Archa o‘simliklari turli muhitlarda o‘sa oladi. Masalan, Lahaul

vodiysidagi archalarni toshloq tuproqli, quruq joylarda topish mumkin. Bu o'simliklarni yaylov hayvonlari va qishloq aholisi turli maqsadlarda keng foydalanadi. Barglari va yog'ochining muhim xususiyatlari tufayli, qishloq aholisi ushbu daraxtlarni kesib ulardan foydalanadi.

Archa haqida qiziqarli faktlar:

1. Sekin o'sish: Archa juda sekin o'sadi - yiliga atigi 1-3 sm. Bo'yi 10 metrli archa kamida 200-300 yoshda bo'ladi.
2. Tabiiy filtr: Archa o'sgan joyda havo deyarli steril bo'ladi. Qadimda jarrohlr operatsiya xonalarini archa tutuni bilan dezinfeksiya qilishgan.
3. Tirik qadimiyat: Surxondaryo va Jizzax tog'larida yoshi 2000 yildan oshgan, "Archa bobo" deb ataluvchi ulkan daraxtlar saqlanib qolgan.



FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. BOTANIKA TOSHKENT-2018 Mualliflar: A .A. Matkarimova, T.X. Mahkamov, M.M. Maxmudova, X.Ya. Azizov, G.B. Vaisova
2. <https://uzpedia.uz/pedia/juniperus>





3. <https://azkurs.org/mavzu-ozbekiston-florasida-archa-turkumi-juniperus-lmundarija.html?page=4>
4. S.M.Mustafayev, Botanika, "O'zbekiston "2002-y.
5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Archa>
6. Begaliyeva D.R (2024). ``Ildiz morfologiyasining o`ziga xosligi``.
7. Akbarov M.SH; tashkentov A.B (2005) O`rta Osiyop o`simliklari.

